

Fliegauf Gergely

Mivel foglalkozik a börtöntudomány?

David Gordon Scott pönológiai alaptémái
és néhány kritikai, illetve elméleti megfontolás

Bevezetés

Jelen tanulmányban nem áll módunkban, hogy a téma hazai tudományos előzményeit tárgyaljuk, néhány kutatást és lényeges munkát azonban meg kell majd említenünk. Írásunkat ugyanakkor vitaindítóknak, és nem egy bizonyos könyv recenziójának szántuk. Egyrészt a forráskritika miatt több ez a cikk David Scott könyvének recenziójánál, másrészt nem is elégti ki a recenzió ismérveit, hiszen a 227 oldalas mű¹ néhány oldalával foglalkozik csupán. Fontos megemlíteni, hogy a részben elemzett könyv első része valóban a pönológia fogalmi kereteivel foglalkozik, második része azonban azzal, hogy hogyan kell elméleti esszét írni a tárgyban.

A művészet és a tudomány egyaránt interpretálja a körülöttünk lévő világot, és amint egy törekvés, megközelítési mód önálló arculatot nyer, valamelyest stílusként tekintünk rá. A művészetben például ilyen a fotórealizmus, amely a festészet eszközeivel közel olyan részletgazdagságot kíván elérni, mint a fotóművészet. A kriminológia tudományában pedig ilyen a chicagói iskola, amely például alaptézisének fogadja el Edwin Sutherland differenciált asszociációs elméletét², azaz azt a vélekedést, hogy a bűnözés tanulás eredménye, és nem vezethető le közvetlenül az etnikai hovatartozásból.

Vajon létezik-e ilyen alapvetés, avagy program-meghatározás a büntetéstanban?

Aki sok ideje tevékenykedik valamely tudományterületen, annak a munkája egy idő után a hobbijává is válik, nem képes elszakadni attól a gondolati alapelemtől, amit az adott tudomány sugall, a mindennapi életben szőtt párbeszédei és emberi kapcsolatai is e mentén szerveződnek. Lehet, hogy nem túlzás azt állítani, hogy az ilyen ember a tudományt művészként gyakorolja, szenvedélyesen, munkaidő nélkül; aki, ha az Internetet bújja, akkor hasonló témákat szemlél, és a könyvesboltokban is a „tudományrokon” polcokon válogat. Ilyen alapon az a kérdés merülhet fel, hogy létezik-e „pönologizmus”, amit úgy magyarázhatnánk, hogy körülírható-e a büntetéstan és a börtönügy tudományos vizsgálata olyan módon, hogy az – stílusosan megnevezve – életfogytiglan tart? Talán erre tett kísérletet David Scott.

---

¹ Scott, David G.: *Penology*. London, Sage Publications, 2008.

² Sutherland, Edwin H.: *Principles of Criminology*. Chicago, University of Chicago Press, 1924.

David Scott munkásságának egyedisége és jelentősége

Ha az ember gyakran van jelen a Facebookhoz hasonló szerkezetű kriminológiai weboldalon, a *Crimspace*-en³, vagy a Facebook *European Group for the Study of Deviance and Social Control*⁴ profilján, azt látja, hogy börtönügyben David Gordon Scott az egyik legaktívabb szereplő. Ha csak azokat a linkeket olvassuk el, amelyekre utal, már akkor is alapos betekínthetést nyerhetünk a brit börtönvilágba.

David Gordon Scott a Central Lancashire-i Egyetem kurzusvezetője – 1994-től tanít az egyetemen. Mestere Barbara Hudson, aki maga is pönológus, az Interneten olvasható az *Understanding Justice: An introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory*⁵ című terjedelmes könyve. Scott a Howard League⁶ és az Amnesty International tagja, valamint a SAGE folyóiratok⁷ egyik lektora.

Főiskolai oktatóként zavarba ejtő David Scott tantárgyi tematikáit olvasnom, és egyben meglehetősen irigység is tölt el, amikor a tanmeneteket olvasom, mert nem tudom elképzelni, hogy ezeket a gondolatokat egyáltalán képesek-e befogadni a Central Lancashire-i Egyetem mesterkurzusának hallgatói. Scott négy tantárgyért⁸ felelős az egyetemen. Az első címe: „A menekült gondolkodás: kritikai bevezetés a pönológiába”. Ebben a szabadságvesztés-büntetés történettudományi, szociológiai és filozófiai hátterét elemzi, kitér a börtön filozófiai igazolására, valamint a büntetés és a börtön szociológiájára. Második tantárgyának címe: „A börtön belső ellentmondásai”. Fontos megjegyezni, hogy ilyen fejezet cím olvasható a Boros–Csetneky-féle Börtönpszichológia című tankönyvben is⁹ – Csetneky László tollából. Scott ebben a kurzusban a büntető szakmapolitika és a büntető gyakorlat közötti ellentmondásokra világít rá. A börtön jelenségét kritikai és abolicionista szempontból elemzi, ugyanakkor felvonultat néhány nem büntető jellegű alternatívát. Ez a megközelítésmód hazánkban is nagyon az előtérben van, elég csak a resztoratív igazságszolgáltatással¹⁰ kapcsolatos eredményeket említeni. E tantárgy kapcsán Scott kitér a börtönbeli kábítószer-problémára is. Ez a téma is felbukkant már a hazai szakirodalomban – minimálisan Huszár László és a jelen cikk szerzőjének jóvoltából. A harmadik kurzus címe:

³ <http://www.crimspace.com/> [2011-11-07] Kriminológiai és büntető igazságszolgáltatási hálózat, amelyen jelen cikk szerzőjének is van profilja:

<http://www.crimspace.com/profile/GergelyFliegauf> [2011-11-07]

⁴ *A deviancia és a társadalmi ellenőrzés tanulmányozására létrejött európai csoport*

⁵ Kb.: *Az igazságszolgáltatás megértése: a modern büntetés-elmélet elvei, kilátásai és ellentmondásai.* (Az eredeti címben szereplő „justice” szó igazságot és igazságszolgáltatást egyaránt jelent.)

⁶ Howard League for Penal Reform – <http://www.howardleague.org> [2011-11-07]

⁷ <http://online.sagepub.com/> [2011-11-07] A büntetés-végrehajtási szakemberek számára a *Prison Journal* a leginkább ajánlható kiadványuk.

⁸ Forrás: http://www.uclan.ac.uk/ahss/lancashire_law_school/david_scott.php [2011-11-07]

⁹ Boros János – Csetneky László: *Börtönpszichológia.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2000.

¹⁰ Lásd: Kerezsi Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája.* Budapest, Complex, 2006. VII. fejezet. 189-257. old.; Gönczöl Katalin: *A helyreállító igazságszolgáltatás – helyreállítható bizalom.* Élet és Irodalom, XLXI. évfolyam, 39. szám, 2007. szeptember 27.

„Miért börtön?“, és ahogy Scott írja, ez a három részből álló kurzus-sorozat befejező része. Ebben a klasszikus szociológiai büntetéstan nagy alakjainak (pl. Durkheim, Rusche, Foucault) műveit interpretálja, továbbá a hallgatókat arra ösztökéli, hogy sajtóanyagokat és hivatalos jelentéseket elemezzenek. (Ilyen típusú oktatással én először Szegál Borisz óráin találkoztam, amikor a Debreceni Egyetemen tanultam. Persze azóta láttam ilyen módszert már több egyetemen is.) A negyedik kurzus önállóan választható, a címe: „Társadalmi igazságszolgáltatás és az emberi jogok”.

A tanmenet szerint a kurzusok során a büntetés és a börtön politikai és jogi filozófiáját tárgyalják. Kitérnek a bűnözés és a társadalmi egyenlőtlenség kapcsolatára, valamint felteszik azt a kérdést, hogy az emberi jogok képesek-e együtt létezni a társadalom többi tagjának természetes jogaival és a társadalmi haszonelvűség, azaz az utilitarizmus elveivel. Ez a dilemma sokszor felmerül, amikor a Rendőrtiszti Főiskolán (2012-től Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar) egyes szakmai problémákat a hallgatóimmal vitatunk meg. A kérdés a következő a börtönbeli öngyilkossággal kapcsolatban is, ahogy arról nemrég egy szakmai konzultáción beszélgettünk börtönpszichológusokkal és biztonsági tisztekkel: Vajon az élet feltétlen védelme, az emberi jogok tiszteletben tartása, vagy a személyi állomány természetes jogai (pl. a munkaidő betartásához való jog) az előbbre valók a börtönben? Látszik tehát, hogy Scott rendkívül érdekes témákat feszeget a műveiben. Ebben a cikkben a *Büntetéstan* című könyvének bevezetőjével fogunk behatóbban foglalkozni.

A pönológia definíciója

Napjaink hazai pönológusai közé Horváth Tibor¹¹, Mezey Barna¹², Vókó György¹³, Lőrincz József¹⁴, Kabódi Csaba¹⁵, Huszár László¹⁶ és Ruzsonyi Péter¹⁷ tartozik, a fentebb említett Kerezsi Klárán és Gönczöl Katalinon kívül. Az említett szerzők többsége jogász végzettségű. Műveikben ők is körbejárják a büntetéstan fogalmát, azonban most értelmezzük Scott definícióját: „A pönológia egy olyan multidiszciplináris tudomány, amelynek célja a büntető szankciók alkalmazásának vizsgálata és tanulmányozása. Leginkább a büntetőintézetek létének indokoltságát, karakterisztikáját és hatékonyságát helyezi a központba.”¹⁸

¹¹ Horváth Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete-Akadémiai Kiadó, 1981.

¹² Mezey Barna: *Régi idők tömlőcei. Büntetések, börtönök, bakók*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2010. (Rubicon Könyvek)

¹³ Vókó György: *Büntetés-végrehajtási jog*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2008.

¹⁴ Lőrincz József: *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2009.

¹⁵ Kabódi Csaba - Lőrincz József - Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.

¹⁶ Huszár László: *Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban*. Belügyi Szemle, 1999. 7-8.

¹⁷ Ruzsonyi Péter: *A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelésméleti tanszékgyűlés*. Budapest, BVOP Fogvatartási Ügyek Főosztálya, 2003. (Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár, 2003/2.)

¹⁸ Scott, David G. i. m. 7. old.

Ebből a definícióból az következik, hogy a pönológia nem csupán a jogtudomány és jogelmélet eredményeit használja fel, hanem alkalmazza a filozófia, a pszichológia, a földrajz, a történettudomány, a szociológia, a szociálpolitika és a kriminológia alapfogalmait, illetve eredményeit is. A fenti felsorolásból mindamelllett kitűnik, hogy az említett tudományterületek egyáltalán nem idegenek a jogelmélettől – véleményem szerint például a szociálpolitikai forrásanyag bevonása tükröződik a resztoratív igazságszolgáltatás elméletében –, továbbá az is, hogy a büntetéstani nem jelenti csupán a hatályos vagy hatályát veszett büntető anyagi, eljárásjogi vagy végrehajtási jogszabályok értelmezését. Scott szerint a pönológusokat a büntetés fejlődése is érdekli, ahogy azt látjuk Mezey Barna, Vókó György, Kabódi Csaba vagy Lőrincz József műveiben is. A pönológusok emellett a büntetés gazdasági és politikai vonulatait is vizsgálják.¹⁹

Scott szerint a pönológusok elméleti szakemberek, akik nem művelik a büntetés gyakorlatát, azonban, ha a hazai helyzetet nézzük, a fent említett szerzők közül néhányan jelenleg is a büntetés-végrehajtási szervezet gyakorló tagjai, és dolgoztak börtönben mielőtt a tudósi pályára léptek. Scott ebben az értelemben tehát leválasztja a gyakorló fegyőröket az elméleti szakemberek táboráról. Azt állítja, hogy a gyakorlati szakembereket szinte csak a gépezet működése, a törvények, az eljárások és azok nyilvánvaló hatékonysága érdekli, vagy inkább foglalkoztatja. Ez nagyjából nem is vitatható, és, ha megnézzük néhány, tisztán jogi szemléletű és természetű magyar pönológiai publikációt, szintén ezt tapasztaljuk.

Scott úgy véli, hogy a pönológust az is érdekli, hogy kit büntetünk meg, milyen cselekményért, mikor és miért. Hazánkban ezek merész kérdéseknek hatnak, amelyekkel szinte csak a publicisztika foglalkozik. Ez meglehetősen szomorú, hiszen ezeket a kérdéseket a rendszerváltás előtt egy ideológia fogta össze: „A rendszer ellenségeit büntetjük meg a szocialista erkölcsbe ütköző tetteikért” (pl. a közveszélyes munkakerülésért, a természet elleni fajtalanlásért és az üzletszerű kéjelgésért), és úgy tűnik, hogy ennek helyébe egy igazabb ideológia nem léphetett meg (pl. felmerülhet a kérdés: Tényleg nem büntetjük a munkakerülést?).²⁰

Scott azonban még ennél is tovább megy: kijelenti, hogy számos pönológus (köztük ő is) idézőjelbe teszi azt a szót, hogy „bűnözés”. Erre a következő érveket hozza fel:

1. A bűnözés és a büntetés közötti kapcsolat rendkívül komplex, és a pönológusok más összetevőket is vizsgálnak, amelyek befolyásolják a büntetéseket.
2. A bűnözés szó tartalma és jelentései is gyakran vitathatók.
3. Lehet olyan alternatív kifejezéseket használni mint: a „gondok”, a „problémás viselkedés” arra a célra, hogy leírjuk a szabályszegést és a „rossz cselekedeteket”.

¹⁹ Ez hazánkban sajnos „ingoványos”, félreértelmezhető területnek számít: Huszár László hivatkozott cikke is politikai töltetűvé vált, holott egyáltalán nem az volt a szerző szándéka.

²⁰ E helyütt a „cigánybűnözés” kifejezés, amely az utóbbi évtizedben teljesen átpolitikálódott, „illegitim” használatára is gondolok. Ehhez hasonló jelenségekkel természetesen nemcsak hazánk küzd az EU országai közül.

A harmadik ponttal kapcsolatban a következő súlyos ellentmondás, illetve kritika merülhet fel: ha igaz az, hogy a fogvatartottak nem kifejezetten a „bűnözés” miatt kerültek be a börtönbe, hanem ezért például a társadalmi igazságtalanságok is okolhatók, akkor hogyan várjuk el, hogy az emberi jogok egyik vezető témájaként szereplő *impunitás* (a bűncselekmények feletti szemhunyas, a büntetés alóli kibúvás) is legyen hatékonyan és a jogszabályok szerint büntetendő. Ez kettős mércének tűnik: az életvitelszerűen elkövetett lopás és rablás nem „bűnözés”, viszont a fogvatartottak verése szigorúan „büntetendő” (mert az impunitás hivatali „bűnözés”). Felmerül itt a kérdés, hogy egy igazi pönológusnak tényleg nem kell-e a börtönben dolgoznia, avagy legalább kutatnia.

Scott azt állítja, hogy a pönológia elméleti tudomány, hiszen a büntetést és a bebörtönzést teoretizálja, illetve leginkább a hatalom kérdéseivel foglalkozik. Vélekedése szerint a pönológiát olyan egyéb strukturális kontextusban kell értelmezni és művelni, mint az életkori sajátosságok, a társadalmi nem, a szexualitás, az anyagi források és az észlelt etnikai hovatartozás. Ezzel a kijelentéssel teljes mértékben egyetérthetünk, hiszen nem létezik felelős börtöntudomány, amely nem foglalkozik például a fiatalkorúakkal, a nőkkel, a börtönbeli és a börtönhöz köthető speciális kereskedelemmel (pl. a lehúzásokkal vagy a Rivotril-forgalommal), illetve Magyarország esetében a romákkal. Ezek a témák a mai magyar diskurzusban tabuhoz közeli státuszt foglalnak el, azonban szakmai fórumokon, egyetemi és főiskolai szemináriumokon vagy weboldalaikon²¹ éles viták keretében állnak.

Running themes in penology: a pönológia vezető témái – David Scott szerint

Scott szerint szinte mindegy, hogy a pönológia mely területén kezdünk kutatásba vagy szakcikk írásába, léteznek olyan témák, amiket nem lehet megkerülni, és szinte minden tanulmányban meg kellene említeni őket. Ezeket a témákat nevezte Scott *running themes*-nek²², amit talán úgy fordíthatnánk, hogy aktuális vitapontok, avagy olyan kérdések, amelyekkel érdemben kell foglalkozni. A következő oldalakon meg fogjuk vizsgálni ezeket a témákat, valamint igyekszünk hozzájuk fűzni néhány magyar vonatkozású megjegyzést, illetve kísérletet teszünk arra, hogy a vitapontokat kritikai szemszögből értékeljük. Érződik a fenti kinyilatkoztatáson, hogy David Scott mintegy trendalkotó kíván lenni a brit és – aktív nemzetközi tevékenysége miatt – a nemzetközi pönológiában, de mégsem állíthatjuk, hogy egyfajta kiáltványt fogalmazott meg.

²¹ Pl. <http://ciganybunozes.blog.hu/> [2011-11-07]

²² Scott, David G. i. m. 14-15. old.

1. téma: A börtön alternatívái

A bűnözésre, avagy a „rossz cselekedetekre” olyan szankciókkal is lehet válaszolni, amelyek nem feltétlenül jelentik a gyanúsított személy szabadságának elvonását, avagy letartóztatását. Ez jelenthet bármilyen közösségi büntetést, vagy a károk valamilyen enyhítését, amely nélkülözi az egyén bezárását. Scott könyvének szellemiségéből az következik, hogy ő morális értelemben megfelelő alternatív szankciókra gondol. Nehéz ezt a tételt úgy megfogalmazni, hogy ne ütközzük olyan jogi kifejezésekbe mint az őrizet, elzárás, közérdekű munka és így tovább. Maga a jogrendszer is felkínál alternatívákat, sőt néha kitér a szabadságvesztés-büntetés ultima ratio jellegére. Itt azt kell meglátnunk, hogy léteznek olyan szankciók is, amelyek nem jogi, vagy félig jogi, hanem szociálpolitikai vonatkozásúak; léteznek emellett exkluzív és inkluzív közösségi normák, továbbá sajnos léteznek olyanok is, amelyek a társadalom implicit akarathívánításából következnek. Ezeket a normarendszereket egy széles spektrum elemeiként kell felfogni, és lehetőleg láttatni is. Ezen a téren sajnos nem csupán a morálisan jó eszközökről van szó, mint például a resztoratív igazságszolgáltatás, hanem olyan mellékhatásokról is, mint a paramilitáris biztonsági tevékenységet folytató vállalkozások civil szervezeti köpönyegbe való bújtatása, vagy a börtönőrök másodállás-vállalása illegális szervezeteknél.

A lényeg az, hogy ennek a rendszernek az elemei, minden egyes elem, egyésülve vannak hatással a deviáns magatartásra, és a bűnöző életvitelű ember fejében, tudati szinten nem válik szét, nem lesz világos, hogy mi az elemek közötti különbség. Egy deviáns személyben például egy egyenruhás biztonsági őr látványa akár nagyobb magatartásmódosulást eredményezhet, mint egy szolgálatban lévő egyenruhás rendőre. Ugyanígy: egy feltűnően kigyúrt, a másodállásból meggazdagodott börtönőr nagyobb respekttel rendelkezik a körleten, mint a becsületes társa; sőt előfordulhat, hogy a szervezeten belül inkább neki van tekintélye, mintsem az előjáróinak.

2. téma: Az emberi jogok

Az Európai Börtönsszabályok preambulumaának negyedik bekezdése²³ az emberi méltóság sérelmének tilalmát írja elő, ami mellett megemlíti olyan büntetés-végrehajtási funkciókat mint a kezelés, az intézet biztonsága (security), a fogvatartottak biztonsága (safety), a fegyelem, a megfelelő körülmények, az értelmes elfoglaltság és a reintegráció előkészítése. Scott szerint az embertársunk méltóságának elismerése normatív alapszabály (hiszen jogszabályban van megfogalmazva, valamint a közösségnek ez az egyik legfontosabb összetartó ereje), és ebbe beletartozik az is, hogy a fogvatartott jogait el kell ismerni, tudomásul kell venni, hogy az elkövető is ember, valamint a szenvedése is emberi – mint bármelyikünké.

²³ Council of Europe, Committee of Ministers: *Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules*. „Stressing that [...]”

Ha ezek nem teljesülnek, a börtön nem úgy működik, ahogyan azt a létesítői megálmodták. Természetesen nem lehet a börtön létesítőjéről mint egyetlen személyről, vagy egy körülhatárolható csoportról beszélni, hiszen a börtön társadalmi termék. A kimondott és kimondatlan társadalmi célokat pedig nem lehet egymástól szétválasztani olyan élesen, ahogy a jog egyes magatartásokat legálissá, másokat pedig illegálissá minősít. Utópisztikusnak tűnhet egy olyan elképzelés, hogy minden ember jogkövető. Ilyen szempontból sajnós vágyálom egy olyan börtön is, ahol minden az egyetemes jót szolgálja, ahogy azt az utilitáriánus Jeremy Bentham írta le *Panopticon* című művében. Már Bentham is érdekes kettősséget²⁴ fedezett fel a társadalmi vélekedések körében a fogvatartottakat illetően. „Néhányan elfelejtik, hogy a fogvatartott a börtönben emberi lény, mások pedig azt, hogy megbüntetni rakták őt oda.”²⁵ A panopticon szó azt jelenti, hogy „minden látható”, azaz a fogvatartottak a zárkákban, az emeletes, tartályszerű (zárkagaléria) épületben, a közepén húzódó őrtoronyból figyelemmel kísérhetők. Manapság ez nem képzelhető el – néhány börtönépülettől eltekintve (Hollandia, Mexikó, Kuba), azonban a „minden látható” elvet a bekamerázás helyettesítheti, de ezzel szemben is emberi jogi akadályok merülnek fel. Példa lehet erre a finn börtönökben a body packerek (testükben nyeléssel drogot elrejtő személyek) zárkáinak bekamerázása, ami ellen aggályokat²⁶ vetett fel a CPT.

Nagyon úgy tűnik tehát, hogy az emberi jogok egymás érvényesülését korlátozhatják a börtönben. Ezzel természetesen Scott is tisztában van, hiszen erről a kérdéstről is vezet kurzust, ahogy azt a fentiekben részleteztük.

3. téma: A munkaerőpiac

Itt értünk el egy olyan ponthoz, ami a magyar társadalmi diskurzus keretei között talán nehezebben érthető. E tézis szerint a büntetés természete és formája, valamint a munkaerő-piaci igények között erős kapcsolati rendszer működik. Elég itt a munkatáborokra vagy a Gulagokra gondolnunk, hogy értsük, miről is van szó. Nils Christie és Thomas Mathiesen tovább megy, Christie szerint az állam a vétkes személyek vagyónát elkobozza, és nem adja vissza, hanem börtönökben dolgoztatja őket, ahelyett, hogy más megoldást találna. A munkanélküliség nem azt jelenti, hogy az emberek nem dolgoznak, hanem azt, hogy nincsenek regisztrálva.²⁷ Számos ilyen egykori „feketemunkással” lehet találkozni a magyar börtönökben is. Hazánkban jelenleg olyan társadalmi problémák szemtanúi is lehetünk, amelyek olyan kijelentéseket szülnek, hogy „Felnőtt úgy két [roma] generáció, hogy nem tudják mi az iskola, mi a munka. Elengedték a ke-

²⁴ Dinwiddy, J. R. – Twining, W. L.: *Bentham – selected writings of John Dinwiddy*. Stanford, Stanford University Press, 2004, 81-85. old.

²⁵ Idézi Dinwiddy – Twining 81. old.

²⁶ CPT: *Visit report to Finland*. CPT/Inf (2009) 5 110-113. §

²⁷ Christie, Niels: *Limits to pain*. – http://www.prisonpolicy.org/scans/limits_to_pain/ [2011-11-09], 1981

züket, nem törődött velük senki, ezért vannak sokan börtönben”.²⁸ Mathiesen szerint pedig minél több börtönt épít egy társadalom, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy a börtön elvesztette a hatékonyságát.

Ilyen szempontból nagyon érdekes, hogy a fegyelem mellett éppen a profitot termelő munka volt a fő cél a holland tuichthuis-ok (fogházak vagy dologházak) létrehozásánál is a XVII. században²⁹, sőt az alkoholisták börtönbeli munkavégzésének is ez volt az alapja a skandináv államokban. Fájó, hogy ebből azt a következtetést vonhatjuk le: a magyar romák börtönbeli felülreprezentáltságának az is lehet egyfajta oka, hogy rájuk a kinti munkaerőpiac nem tart igényt. Észre kell vennünk továbbá, hogy bármilyen börtönrendszerben, bármilyen új speciális rezsim létrehozásának éppen a hatékony munkavégzés az egyik pillére. Azaz a börtönreform céljai furcsa módon valamelyest összeesengenek azokkal a profitorientált és önkényes befektetői célokkal, amelyek a rabokban csak olcsó munkaerőt látnak.

4. téma: A börtön legitimitása

A legitimitás politológiai fogalom, valaminek vagy valakinek az elfogadottságát, elismertségét jelenti. Ez az elfogadás az alaposságra és a jogszerűségekre terjed ki, de nem fedi le teljesen a jog által elfogadott (legális) társadalmi jelenségeket. A börtön legitimitása ilyen szempontból sokrétű. Egyrészt kérdéses, hogy a börtön mint intézmény széles körben elfogadott-e. Másrészt morális kérdés, hogy a börtönben milyen szokások állhatnak fenn. Példaként említhetjük a kezelhetetlennek tartott fogvatartottak körbeszállítását. A (börtönrendszerekre vonatkozó, nem feltétlenül magyar) jogszabály nem tiltja, hogy a fogvatartottat másik intézetbe szállítsák, ha az illető az intézet biztonságára veszélyt jelent. Azonban kérdéses, hogy hogyan lehet minősíteni azt a döntéssorozatot, amely azt eredményezi, hogy a fogvatartott szinte állandóan szállításban van. Törökországban az ezredforduló utáni években éhségstrájkhullám indult el a fogvatartottak körében. A börtönökben egy olyan szokás alakult ki, hogy az éhségstrájkot folytató rabokat más, szigorúbb intézetekbe szállították; ha azonban felhagytak az étkezés megtagadásával, maradhattak. Ezt az eljárást kritizálta a CPT is.³⁰ Az ír börtönökben a kábítószer és a gengszel okozott hasonló problémát.³¹

További kérdés, hogy bizonyos hivatalos személyek vajon legitimek-e a börtönben. Ilyen lehet az összeférhetetlenség, valamint a fegyőrcsaládok jelenléte a börtönökben. Meg kell említeni azt is, ha egy börtönőr olyan politikai mozgalom

²⁸ Fürjes Judit: „A mostani cigányvezetőknek csak a lábuk kandikál ki a pénzeszsákból”. hvg.hu, 2010. február 8. - http://m.hvg.hu/velemeney/20100208_roma_cigany_borsod/2 [2011-11-09], (Lakatos Attila, Borsod megyei cigányvajda szavai)

²⁹ Mathiesen, Thomas: *Prison on trial*. Waterside Press, 2006, 41-42. old.

³⁰ CPT: *Hunger strikes and prison interventions in Turkey: continuation of the visit by the European Committee for the prevention of torture*. - <http://www.cpt.coe.int/documents/tur/2001-01-18-eng.htm> [2011-11-09]

³¹ Rogan, Mary: *Ill-treatment and accountability in Irish prisons: The CPT report*. - <http://maryrogan.wordpress.com/2011/02/12/ill-treatment-and-accountability-in-irish-prisons-the-cpt-report/> [2011-11-09]

tagja, amelynek alapelvei kifogásolhatóak. A frissen rekrutált brit börtönőrök például nem lehetnek szélsőjobboldali szervezetek tagjai egy 2001-es előírás szerint.³² Kérdéses lehet az is, hogy egy bizonyos intézeti eljárás (pl. külső beszállítói szerződések kötése) érdekfüggetlennek mondható-e. A börtönről fontos tudni, hogy nem önálló képződmény, azaz nem független a társadalomtól, amelyben nemcsak fizikai helyet foglal el, hanem minden bizonnyal illegitim szerepeket is betölt.

Scott szerint a börtön legitimitása a büntető hatalom morális és politikai validitásától, érvényességétől függ.

5. téma: A kevesebb jogosultság

Egy gyakran hangoztatott nézet szerint a börtönbeli adottságok nem lehetnek magasabb színvonalúak, mint a legszegényebb dolgozó ember életkörülményei. Ezzel a vélekedéssel számos párhuzamos gondolatmenetet fel lehet fedezni a magyar közgondolkodásban és gyakran még a tiszthelyettesi állomány körében is. A rendszerváltás környékén az volt a fentihez hasonló hazai vélemény, hogy „Még a sorkatonáknak sincs olyan dolguk a laktanyában, mint a raboknak a börtönben”, vagy „Vannak olyan hajléktalanok, akik a hideg közeledtével kisebb súlyú bűncselekményt követnek el, csak hogy bekerülhessenek a börtönbe, ahol meleg van, és van mit enni”. A későbbi években ez a „gondolatmenet” inkább a börtönbeli szolgáltatások köré csoportosult: „Minek nekik sokcsatornás műholdas tévé?”. Manapság már az adóforintokról van szó, a politikai diskurzusban megjelenik a börtön költsége és a hétköznapi beszéd részévé válik a fogvatartottak napi tartási díja. „És akkor szorozd meg ezt 365-tel, ennyibe kerül nekünk egy évben, ennél sokkal olcsóbb megoldás lenne a lőszer” – ilyen és ehhez hasonló kijelentéseket lehet hallani a tömegközlekedési eszközökön és nyilván másutt is. Scott szerint egy ilyen doktrína elfogadása azt rejti magában, hogy a fogvatartottak dehumanizálhatók.

Való igaz, hogy a fenti jelenség nélkül nagyon nehéz megérteni a börtön valóságát. Egyrészt azért, mert a börtönökben dolgozó végrehajtó állomány éppen azzal a társadalmi és gazdasági háttérrel rendelkezik, amely ilyen nézeteket termel. Ez azt is jelenti, hogy a börtönben a végrehajtó állomány gondolkodásában ezek a nézetek teljesen legitimek, és valószínűsíthető, hogy ezek a személyek ellenzik az emberi jogok érvényesülését. Másrészt a személyi állomány önkategorizációja azt eredményezi, hogy a fogvatartottakhoz képest hátrányban érzik magukat. Ez az észlelt hátrány pedig versengést szül. A börtönben esszenciális a *külsőcsoport attribúció*³³, ami a legrövidebben úgy foglalható össze, hogy a saját csoporttal szemben a másik csoport tagjait különbözőknek

³² HM Prison Service: *Staff Membership of Racist Groups and Organisations*. 8100 Recruitment, Promotion and Exit of Staff. 42/2001

³³ Lásd bővebben: Hogg, Michael A. – Cooper, Joel: *The SAGE handbook of social psychology*. London, SAGE Publications, 2007.; Crisp, Richard J. – Turner, Rhiannon N.: *Essential Social Psychology*. London, SAGE Publications, 2010. – 2. fejezet

látjuk, nem kedveljük őket, morális értelemben elítéljük magatartásukat, és – talán ez a legmarkánsabb – a külső csoportot homogénnek, a csoport tagjait egymáshoz képest egyformának látjuk.

Ilyen helyzetben a végrehajtó állománnyal kapcsolatba lépő fogvatartott egy csoport reprezentánsaként fog megjelenni, nem pedig egyénként. Ennek az lesz az egyik következménye, hogy a személyi állomány szimbolikus előítélet áldozatává válik, például a rabok úgy hívják az őröket, hogy „kuttyák”; és természetesen az őrok is hasonlóképpen vélekednek a rabokról. Ezt a jelenséget nem lehet letagadni a börtönnel kapcsolatban, mert teljes mértékben áthatja a börtön valóságát, annak ellenére, hogy a börtönre vonatkozó jogszabályok szellemisége teljesen mást sugall. Ennek az a következménye, hogy a személyi állomány kettős mérce alapján látja el feladatát a munkahelyén. Minél jobb és hatékonyabb egy börtönrendszer, annál kevesebb feszültséget jelent ez a kettős mérce.

A Scott által leírt jelenséget a szociálpszichológia már régen leírta és körbejárta a *társas identitás* fogalom megalkotásával³⁴, azonban ez korábban még nem nagyon kapott helyet a pönológiában.

6. téma: A menedzseri szemlélet

A börtönbeli menedzseri szemlélet egy olyan hitvallás, amely szerint egy a hatékonyságon, a hatásosságon (efficiency) és a közgazdaságtudományon alapuló vezetési stílus képes lenne megoldani a jelenlegi büntetés-végrehajtási krízist, és az anyagi források felhasználása jobban valósulna meg. Krízisként itt a következő destruktív vagy demoralizáló elemeket kell érteni: túltelítettség, kábítószer-probléma, öngyilkosság, önkárosítás, börtönlázadás, a személyi állomány létszámhiánya, gyors fluktuációja, a fiatal, tapasztalatlan végrehajtói állomány és így tovább. Az említett krízistényezők majdnem mindegyike fennáll régióink összes büntetés-végrehajtási szervezeténél.³⁵ Jelen cikk szerzőjének véleménye szerint³⁶ az összes fentebb említett kríziselem egy összetett problémahalmaz köré csoportosul, és ez a kábítószer-probléma. A kábítószer-bűnözés ugyanis alapjaiban változtatta meg a börtönök fogvatartotti struktúráját, csak egyet említünk ezek közül: kiélesítette az etnikai konfliktusokat. Ebből következően a jó börtönmenedzser igyekszik a kábítószer-problémára fókuszálni.

Scott szerint az elmúlt húsz évben ez a menedzseri ethosz hatotta át az Egyesült Királyság közhivatalait. A közhivatali ethosz azonban nagyban függ az adott társadalom kultúrájától és történetétől. Az Egyesült Királyság hazánkhoz

³⁴ Részletesen lásd: Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M.: *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris, 2004. – 6. fejezet

³⁵ Weinlandt, Caren – Stöver, Heino: *Final Report on Prevention, Treatment, and Harm Reduction Services in Prison, on Reintegration Services on Release from Prison and Methods to Monitor/Analyse Drug use among Prisoners*. Final Report Work Package 5 (Current approaches to monitor/analyse drug use among prisoners April 2008. Drug policy and harm reduction SANCO/2006/C4/02), Directorate General for Health and Consumers, 2008.

³⁶ Fliegauf Gergely: *A börtön és a kábítószer kapcsolata: Európai és hazai kriminológiai helyzet-elemzés (I. rész)*. Rendvédelmi Füzetek, 2011/3. 5-75. old.

és régió többi országoz képest is globális politikai nagyhatalomnak számít, továbbá gazdasági értelemben is jobban függetlenebb, mint térségünk államai. Bármennyire is igaz tehát a menedzseri szemlélet mögött megbúvó utilitáriánus, jobbító törekvés, más közegben nehezen alkalmazható. Ilyen nehézségekkel mindig találkozunk a tőlünk nyugatabbra látogató hazai börtönügyi delegációk.

Kritikaként merülhet fel Scott nézetével szemben, hogy a börtönben vannak olyan speciális szakfeladatok is, amelyekre nem terjedhet ki a menedzseri szemlélet. Ilyen speciális feladat lehet például a tömeges ellenszegülés felszámolása, avagy a börtönlázadás során szükséges tennivalók összessége. Nem volt még olyan börtönlázadás a világon, amely gazdasági szempontból hatékony lett volna, azonban több olyan börtönlázadás volt, amelynek a jelentősége olyan mértékű volt, hogy képes volt börtönrendszereket átalakítani az ethoszra való tekintet nélkül. Mindenképpen ide sorolandó az attikai, az új mexikói és a Strangeways-börtönlázadás³⁷. Mindhárom lázadás hosszú távú eredménye, hogy a fogvatartotti programok racionalizálása felé vitte a börtönrendszereket. És éppen ebből sarjad ki Scott menedzser-ethosza, legalábbis a Strangeways-lázadás után készült Woolf-jelentés³⁸ szellemisége. Érdekes tehát a közelmúltban lezajlott börtönlázadásokra koncentrálni, mert a jövőbeli ethoszt olvashatjuk ki belőlük. Ilyen volt például az angliai Ford nyitott börtönben lezajlott lázadás³⁹ 2011. január elsején. Az esemény kiváltó oka az volt, hogy a szilveszteri italozás után a fogvatartottak nagy része nem volt hajlandó alávetni magát az alkohol- és drogteszteknek, és felgyújtották a barakkrendszerű börtönt. Némileg erre emlékeztetett a kaliforniai chinó-i börtönlázadás⁴⁰ is, legalábbis, ami a vandalizmust illeti. Mindkét lázadás a közelmúltban zajlott le, és egy érdekes elemet hordoznak magukban a korábbi lázadásokhoz képest, ez pedig a huliganizmus, a céltalan rombolás és tombolás. Érdekes tehát a pönológiának Albert Kircidel Cohen *szubkultúra-elméletére*⁴¹ visszatekinteni.

További kritikai szempont lehet az is, hogy – mint írtuk – a börtön nem független a külvilágtól, és ezért a jelenlegi, a legenyhébb kifejezéssel is kellemetlennek mondható gazdasági folyamatok nem hagyják az intézeteket érintetlenül. Erre lehet példa a francia börtönőrök lázadása⁴², akik elbarikádozták az általuk őrzött létesítményeket, és nem engedték, hogy a szállítójárművek megközelítsék azokat. Mindezt a béreik rendezéséért tették. Ebben a helyzetben is segít a menedzseri ethosz, azonban szinte biztos, hogy éppen a menedzsment súlyos döntési hibái vezettek ahhoz, hogy a helyzet egyáltalán kialakulhatott.

³⁷ Bővebben: Fliegauf Gergely: *A börtönlázadás - okok, befolyásoló tényezők, prevenciósi stratégiák (1. rész)*. Börtönügyi Szemle, 2006. 4. 43-56. old.

³⁸ Woolf, Harry Kenneth: *Woolf report prison disturbance, April 1990. Report of an inquiry by the Rt. Hon. Lord Justice Woolf (Parts I. & II.) and His Honour Judge Stephen Tumin (Part II.)* (HMSO, 1995).

³⁹ Részletek: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-12102266> [2011-11-12]

⁴⁰ Részletek: <http://www.insidesocal.com/chinovalleynow/2009/08/bloody-aftermath-of-prison-rio.html> [2011-11-12]

⁴¹ Cohen, Albert K.: *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Glencoe, IL, Free Press, 1955.

⁴² Részletek: <http://www.economist.com/node/13653923> [2011-11-12]

7. téma: A börtönártalmak

Mindent összegezve talán három csoportba sorolhatjuk a börtönártalmakat. Az első csoportba a *klasszikus börtönártalmak* tartoznak, amelyeket a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben írtak le neves szerzők.

A második csoportba a *hozott börtönártalmak* tartoznak, amelyeket többnyire a nyolcvanas évek végétől kezdtek felfedezni nem kifejezetten pönológiával foglalkozó szerzők. Ezen ártalmak közös jellemzője, hogy nem a börtön direkt következményeiként jönnek létre, hanem már a börtön előtt jelen voltak a bűnelkövető életében, de a börtön ezeket az ártalmakat jelentősen felerősíti. Ilyen például a *drop out* jelensége, az az életesemény, amikor a gyermekkorú személy kiesik a közoktatás keretei közül. Ha később börtönbe kerül, a státusza még inkább romlik. Ha egy, az oktatási rendszerből kieső gyermek apja kerül börtönbe, a gyermek iskoláztatási esélyei csökkennek. Ilyen börtönártalom a kábítószer-probléma, a gengesedés, az intézeti kör⁴³ és még sorolhatnánk.

A börtönártalmak harmadik csoportja az *immanens börtönártalmak* óriás halmaza. Ezeknek az a közös jellemzője, hogy pönológusok írták le őket a kilencvenes évek elejétől, valamint az is egy fontos közös vonás, hogy ezek az ártalmak a börtön valóságának szerves (immanens) részei, amelyeket nem lehet letagadni, de olyan vehemensek, hogy gyakran tabutémák, és az egész társadalom rosszbib arcát mutatják meg, nemcsak a börtönét.

Eme ártalmak leírói eleve tagadják azt a Goffmanhoz⁴⁴ köthető nézetet, hogy a börtön teljesen el lenne különülve a társadalomtól. Csak a két legfontosabb immanens ártalmat⁴⁵ említjük meg itt: az egyik a *retribúció*, azaz a társadalmi implicit bosszútudat börtönön belüli érvényesülése, a másik pedig a *reluktancia*, azaz a börtönártalmakkal szembeni passzív tenni nem akarás, a szociálpszichológia terminológiájával élve: a status quo alapú konformizmus.

Mindezek után meglepő, hogy egy brit, önmagát elméleti tudósnek tartó pönológus a börtönártalmak címszó alatt Gresham Sykes 1958-as keltezésű, szinte mindenütt idézett, klasszikus munkájára⁴⁶ – amely a *depriváció-elmélet* első leírása – utal csupán. Ez persze nem zárja azt ki, hogy a börtönártalmak elemzése fontos pönológiai téma lenne.

⁴³ Institucionalizációs börtönártalom. Azt jelenti, hogy a fogvatartott a börtönbe kerülése előtt is valamilyen állami- vagy magánintézményben volt, vagy annak szigorú felügyelete alatt állt, illetve a szabadulása után is ez várható. Például kábítószer-elvonó kezelés alatt állt a bekerülése előtt, és amikor szabadul, ismét drogambulanciára kerül rövid időn belül. E példa már hazánkban is igen gyakori jelenség.

⁴⁴ Senna, Joseph J. – Siegel, Larry J.: *Introduction to criminal justice*. West Publ. Co., 1992, 342. old.

⁴⁵ A börtönártalmakról lásd bővebben: Fliegauf Gergely – Ránki Sára: *Fogva tartott gondolatok*. Budapest, L'Harmattan, 2008.

⁴⁶ Sykes, Gresham: *Society of Captives: A Study of Maximum Security Prison*. Princeton, Princeton University Press, 1958.

8. téma: A börtönreform

Egyes érvelések szerint a börtönt humánusabbá és hatékonyabbá lehet tenni. A humanitáriánus megközelítés szerint a börtön képes a rehabilitációra, ha a célokat összehangolják a kliensek igényeivel, sőt a börtön jó életkörülményeket is teremthet.

Minden bizonnyal igaz ez az állítás a kábítószer-használókra, akik gyakran azért nyilatkoznak pozitívan a börtönökről, mert le tudnak szokni a szenvedélyükről. Nagy kérdés azonban, hogy a börtön után mi történik velük. A kevesebb jogosultság témájának (lásd 5. téma) inverz megfogalmazása ez a tétel, azonban mégsem jelenti azt, hogy ugyanarról a jelenségről lenne szó. A börtönreform ugyanis még inkább erősíti a társadalom korábban részletezett rosszallását, de ettől függetlenül még egy olyan törekvés, amiről éppen a társadalom fejlődése érdekében nem ajánlatos lemondani. Ha egy börtönreformot ellenző személynek közeli rokona kerül börtönbe, egyből képes érteni ezeket a célkitűzéseket.

A börtönreform azonban nem lehet örökéletű. A Bentham-testvérpár is Szentpétervárott dolgoztatott börtönépítésként⁴⁷, azonban százötven évvel később mégis ugyanazon országban épült ki a Gulagok rendszere. Ezért lehet talán igaz Roberto Bolaño börtönrém-tézise⁴⁸, amely szerint a börtönben mindig és mindenhol újabb szörnyűségekkel lehet találkozni, amikor már naivan azt hittük, hogy mindent láttunk. A pszichológia ezt a jelenséget *retraumatizációnak*⁴⁹ nevezi. A börtönreform tehát folyamatosan megtorpan, elhal, majd újraéled, azaz mindenképpen betölt valamilyen funkciót, ami a társadalom túlélését szolgálja.

9. téma: A büntető hatalom

A büntető hatalom a büntetés alkalmazását, a fegyelmezést, valamint az egyes emberi magatartások kontrollját, valamint korlátozását jelenti Scott szerint. A büntetés-kritikusok⁵⁰ szerint a büntető hatalom rendre a számkivetett és a szegény emberek ellenében érvényesül. Érdekes, antropológiai ízű, de a kritikai kriminológiától sem távol álló nézet ez a pönlógiában. Az ősi társadalmakban az áldozati-ság és a számkivetettség alig különbözött egymástól, azokat az embereket áldozták fel az istenek oltárán, akiket egyébként kiközösítettek volna. Ugyanígy a kánnibalizmus áldozatai sem a legtehetősebb emberek közül kerültek ki, azaz a társadalom befolyásos tagjai „bekebelezték” az elesetteket.⁵¹ A bekebelezés és a kítaszítás (inklúzió és exklúzió) a kritikai kriminológusok szerint ma is létezik, napjainkban a jogrendszer csupán legitimizálja ezeket a folyamatokat.

⁴⁷ Bentham, Jeremy: *The works of Jeremy Bentham*. Volume 10. Adamant Media Corporation, 2006, 250. old.

⁴⁸ Bolaño, Roberto: 2666. Picador, 2009, 901. old.

⁴⁹ Ford, Julian D.: *Posttraumatic Stress Disorder: Scientific and Professional Dimensions*. Elsevier Inc., 2009, 89. old.

⁵⁰ Példa lehet erre Gabriel de Tarde műve, a *Penal philosophy*, ami eredetileg francia nyelven jelent meg 1890-ben. Ebben a könyvben Tarde többek között a vándorló életmódot élő népek és a városállamok közötti ellentétéről értekezik, és azt sugallja, hogy a büntetés moralizációja innen ered.

⁵¹ Részletesebben lásd: Young, Jock: *Cannibalism and Bulimia. Patterns of Social Control in Late Modernity*. Theoretical Criminology. 1999/3, 387. old.

Felmerül a kérdés: Vonhatunk-e valódi analógiát az ítélezési gyakorlat hiányosságai és elődeink áldozati rítusai között? Egy immár klasszikusnak számító szimulált szociálpszichológiai kísérletben⁵² a vizsgálati személyeknek az esküdtek szerepét kellett játszaniuk. A videófelvételen a vádlottak ellen nem bizonyítékerejű vádpontokat is felhoztak, azaz jogi értelemben semmis tényeket, amelyekről a bíró szerepét játszó színész kijelentette, hogy nem szabad figyelembe venni őket az ítélezés során. A kísérletben részt vevő személyek ezeket a bizonyítékokat mégis figyelembe vették. Érdekes módon a vizsgálati személyek sokkal nagyobb arányban vették figyelembe a bűnösségre utaló, nem bizonyítékerejű vádpontokat, mintsem a vétlenségre utalóakat. Ebből az eredményből arra következtethetünk, hogy „esküdteket” jobban érdekelte az emberáldozat, mint a jogérvényesülés.

Ezt szinte minden emberi jogi kérdés ügyében elmondhatjuk a börtön kapcsán: azokat a börtönőröket, akik szándékosan és excesszív, mértéket nem ismerő vagy megengedhetetlen módon meggyalázzák a fogavatartottak emberi jogait, valójában jobban érdekli a „A vér folyjon!” elv, mint a „Legyen minden jogszerű és igazságos!” tézis érvénysülése. Az a gond, hogy ilyen magasröptű eszmefuttatások a végrehajtói állomány fejében valószínűleg nem mennek végig, idő sincs erre, valamint egyfajta csoportnyomás is készíti őket arra, hogy így viselkedjenek.

A fenti kérdésre olyan szempontból adhatunk választ, hogy megvizsgáljuk a vádlott rendelkezésére álló pénz mennyiségét és az ítélet elkerülhetőségének esélyét, illetve e kettő közötti kapcsolatot. Ha a két jelenség között nem lenne semmilyen kapcsolat, akkor mindenki mindig és minden feltétel mellett hihetne a büntető igazságszolgáltatásban. Azonban ez nem így van. Számos korrupciós ügyről tudósít a sajtó, és már magyar büntetés-végrehajtási intézetbe került korrupcióval vádolt egykori ügyész⁵³, illetve ügyvéd is.

10. téma: A társadalom védelme

A társadalom védelme azt jelenti, hogy a bűnözők azért kerülnek a börtönökbe, hogy a társadalom becsületes tagjait megvédjük tőlük és attól a fenyegetéstől, amit létükkel jelentenek. Scott szerint a börtönbeli biztonsági jellegű fejlesztéseket gyakran ezzel az érveléssel igazolják. Több szempontból is kritizálható ez a nézet.

⁵² Thompson, William C. - Fong, Geoffrey T. - Rosenhan, D. L.: *Inadmissible evidence and juror verdicts*. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 40 (3), Mar 1981, 453-463. old.

⁵³ Lásd: Sírva fakadt a vesztegetésért börtönre ítélt egykori ügyész. - <http://www.origo.hu/itthon/20101102-hat-ev-borton-varga-gergely-egykori-ugyesznek.html> [2011-11-12]. A cikk címe is sejteti a mindennapi retribúciót, a bosszúszomjat. A bulvár(sajtó) számára nem az a lényeg, hogy a vádlottat elítélték, hanem hogy az hogyan viselkedik az ítélet kihirdetése közben. Ez a generált érzelm párhuzamos azzal az érzéssel, amit a tömeg élt át a középkorban, amikor valakit nyilvános megkínoztak.

Egyrészt az Osborne⁵⁴ és – évtizedekkel korábban – Schrag⁵⁵ által is hangsúlyozott tétellel, amely szerint a börtönfalak nem biztos, hogy azért állnak, hogy onnan a fogvatartott ne szökjön meg, hanem ezért, mert a társadalom nem kíván direkt módon szembesülni a szegényével. Azaz a fenyegetéstől való implicit félelem igaz és valós, de legalább olyan hangsúlyos a szegény érzése is.

Goffman⁵⁶ ezt a tételt úgy fűszerezi, hogy mindenki hajlamos a tényeket félreértelmezni, sőt erre az agyi kapacitásunkat is használjuk, és csak a félelem és a szegény tart minket vissza ebben. Azaz a börtönök egyfajta célja, hogy rettegésben és félelemben tartsa az embereket annak érdekében, hogy szembesüljenek önmagukkal. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról, hogy ez csupán egy retorikai jellegű kijelentés. A börtönbeli biztonság ilyen célt is szolgálhat, nemcsak a Scott által felvetett önigazolást.

Természetesen van igazság Scott állításában, és az általa felvetett téma megkerülhetetlen, azonban meg kell említeni, hogy biztonsági fejlesztések nélkül a „börtön” valóban nem lenne börtön egy idő után; valamint, hogy a statikus biztonság mellett a dinamikus biztonságot is lehet fejleszteni, ami önmagában a társadalom felé nem, vagy kevésbé önigazoló gesztus. A dinamikus biztonság önigazolása inkább az, hogy a börtönbeli kommunikáció nemcsak a kezelés, hanem a biztonság fontos eleme is.

A börtön biztonsági fejlesztését valóban a társadalom védelmével igazoljuk, azonban más, börtönnel kapcsolatos jelenség is ezen a módon nyer igazolást – ez pedig a represszív büntetőpolitika hatása. Azaz észre kell venni, hogy a biztonsági túlsúly egy magasabb szintű szakmapolitika vagy politika része lehet. Egyes börtönviszonyok között a biztonsági túlsúly nemcsak önigazolás, hanem önvédelem is. Egyes ötleteket (pl. speciális rezsimek létrehozását) azért nem lehet a börtönben megvalósítani, mert az sértené az intézet biztonságát. Lehet, hogy egy ilyen kijelentés a tényeken alapszik, azonban igen gyakran csak üres érveken. Ezt a szociálpszichológia – a már említett – *status quo alapú konformizmusnak* nevezi.

Ide sorolható talán az a nézet is, hogy a biztonsági fejlesztés – főleg a zártláncú kamerák körleten való alkalmazása – gyakran az emberi erőforrás kivonását jelenti, azaz nem feltétlenül önigazolás, hanem inkább „fedezékbe bújás”. A biztonsági rendszernek azonban az egyik sarkalatos pillérét képezik a technikai feltételek, amelyek nélkül a börtön szintén működésképtelen. Emberi jogi szempontból a kamerák kihelyezése mégis inkább fontos eljárási biztosíték. Ezzel azonban szintén vissza lehet élni, és a szabályokat ki lehet forgatni. Egy ír börtönben⁵⁷ például arra hivatkoztak, hogy egy csuklótöréssel végződő

⁵⁴ Osborne, Thomas Mott: *Within Prison Walls*. The Echo Library, 2010. 132-139. old.

⁵⁵ Schrag, Clarence C.: *The Correctional System: Problems and Prospects*. The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, January 1969. Vol. 381, 1: 11-20. old.

⁵⁶ Goffman, Erving – Lemert, Charles C. – Branaman, Ann: *The Goffman Reader*. Blackwell Publishing, 1997, 103-111. old.

⁵⁷ CPT: *Visit report to Ireland*. CPT/Inf (2011) 3, 30-35. §

ügy kapcsán a felvételeket csak 28 napig őrizték meg, így nem tudják azokat a vizsgáló bizottság rendelkezésére bocsájtani. Ebben az esetben a biztonsági fejlesztés valóban önigazolás volt, azonban nem a társadalom felé, hanem a börtön személyi állománya felé.

A börtönbiztonsági fejlesztések egyik, csúcstechnológiát sem nélkülöző ékköve az úgynevezett „testüreg-vizsgáló biztonsági berendezés”. Ez a *Body Orifice Security Scanner* (BOSS) képes gyorsan és hatékonyan minden nazálisan, orálisan, análisan és vaginálisan, vagy a test egyéb helyein elrejtett, biztonságra veszélyes tiltott tárgyat felderíteni a fogvatartottak szervezetében⁵⁸. A készülék szürke műanyagból készült trónusszerű ülőalkalmatosság, a fogvatartottat akár rögzíteni is lehet benne, és a gyártója szerint „az erőszakos bűncselekmények ellen véd”. Sokakban kérdés merülhet fel, hogy ez a készülék valójában micsoda és milyen célt szolgál, főleg akkor, ha a fenti gondolatokat figyelembe vesszük. A BOSS alkalmazása szintén nem igazol semmit a társadalom felé, hanem a börtön belső (pl. drogmentes) biztonságát szolgálja. Jogi és biztonsági értelemben természetesen minden rendben van, azonban a vizsgált személy megalázó helyzetére a fejlesztők nyilván nem gondoltak.

11. téma: A rehabilitáció

A rehabilitáció szintén a büntetés igazolása, amely szerint a börtön képes arra, hogy helyreállítsa (restore) a fogvatartott korábbi kompetenciáit. Végül is szó szerint ezt is jelenthetné a resztoratív igazságszolgáltatás, azonban: „a resztoratív megközelítés azért tekinthető a hagyományos szankcionálási megközelítéssel eltérő paradigmának, mert elsődleges kérdése nem az elkövetőre, hanem az okozott sérelemre vonatkozik, szemben az elkövető büntetését vagy rehabilitációját célzó megközelítésekkel”⁵⁹. Fellegi Borbála, az idézet szerzője arra a következtetésre jut, hogy resztoratív szemlélet nem képes felváltani a hagyományos igazságszolgáltatást, ugyanakkor annak szerves részévé is kellene válnia. Tehát a helyreállítás különbözik a rehabilitációtól.

A rehabilitáció – ahogy Scott is írja – a fogvatartottra mint egyénre vonatkozik. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a minimális cél az, hogy a fogvatartott legalább olyan állapotban kerüljön ki az intézetből, mint ahogyan oda bekevert, azaz a börtönártalmak kizárása lehetne a rehabilitáció fő összetevője. Scott a rehabilitációtól nagyobb feladatok megoldását várja, hiszen azt állítja, hogy a rehabilitáció célja a korábbi kompetenciák helyreállítása. Ez kérdéses, ugyanis ez a célkitűzés a meglévő nyugat-európai börtönkondíciók mellett sem reális. A nem reális célkitűzés pedig nem igazolható vissza. Vagy talán mégis? Scott a rehabilitációt a könyvében még egy alkalommal meghatározza.⁶⁰ Itt azt írja, hogy a rehabilitációs modell közel áll a medikális (azaz gyógyí-

⁵⁸ Lásd részletesen: <http://www.bodyorificesecurityscanner.com/us/> [2011-11-12]

⁵⁹ Fellegi Borbála: *Büntetés és/vagy helyreállítás: A resztoratív igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. Doktori értekezés.* Budapest, ELTE TTK, 2008. 54. old.

⁶⁰ Scott, David G. i. m. 208. old.

tó) paradigmához, tágabb értelmében pedig abban segít, hogy az elkövetők tartózkodjanak a további bűncselekményektől. Ezek szerint a rehabilitációnak legalább három tartalmi eleme van Scott szerint:

- a kompetenciák helyreállítása,
- a gyógyítás/kezelés,
- a reszocializáció/reintegráció.

Itt is azzal a jelenséggel találkozunk, hogy a reintegráció/reszocializáció/rehabilitáció hármas cél vagy funkció nem határolható el egymástól, minden bizonnyal átfedik egymást. Nem vitatható, hogy a pönológiának ezzel a kérdéssel foglalkoznia kell, azonban talán fontosabb lenne a fogalmak elhatárolása.

12. téma: A kockázat

A börtön szempontjából a kockázat kifejezés leggyakrabban akkor bukkan fel, amikor azokat az ártalmakat és veszélyeket próbáljuk összegyűjteni, amelyeket a fogvatartott mint egyén a jövőben jelenteni fog. Scott nem említi a börtöngengék által jelentkező kockázatot, valamint a börtönlázadások kockázatát, pedig ezek nélkül nehezen lehet értelmezni a börtönt. Scott azonban nem is inkább a veszélyre akar rámutatni, hanem inkább arra, hogy a kockázatelemzési rendszer gyakorlata önkényes és megbélyegző. A kockázatelemzés végül is azonos a klasszifikációval, azaz a fogvatartottak osztályozásával, hiszen mindkettő kategorizáció. A személyészlelés mindig torzít a tárgyészleléshez képest, és sztereotípiák, előítéletek, sőt diszkrimináció alapján történik a naiv kategorizáció (azaz, hogy kit milyen skatulyába rakunk be magunkban). Ez különösen éles lehet egy olyan helyzetben, ahol a tér fizikai értelemben zárt, és nem lehet a kategorizált személyt elkerülni, hanem esetleg csak elkülöníteni. Minél zsúfoltabb egy börtön, annál élesebb ez a jelenség.

További megfontolásra érdemes tényező, hogy a börtön nemcsak fizikai értelemben zárt, hanem társas értelemben is: az egyénnek valamilyen szerepet fel kell vállalnia a túléléshez. Az amerikai börtönökben ez azt jelenti, hogy valamilyen etnikai csoporthoz kell csatlakozni a börtönben, és ezen belül kell a hierarchiában helyet foglalni; míg az európai börtönökben elsősorban a hierarchiában kell megtalálnia a fogvatartottnak a helyét, és az etnikai hovatartozás másodlagos. Ezért az amerikai és az európai szakirodalom fókusza is eltér egymástól.

Kitűnik, hogy mindkét esetben a rab egyéni szinten kockázatot értékel, és a leglényegibb kérdése az, hogy milyen körülmények között esik a legkevesebb bántódása. Azaz az egyén a csoportok nyomásának megfelelően viselkedik a börtönben; ezért is kérdéses az egyéni változók (pl. az ítélet hossza, a kriminalitás foka, az életkor stb.) alapján kategorizálni a fogvatartottakat, azonban tény, hogy néhány változó mégiscsak bejósoló erejű (pl. a bűncselekmény jellege, a fizikai erőnlét vagy az intelligencia szintje).

13. téma: A társadalmi megosztottság

Scott azt a kérdést teszi fel, hogy vajon a börtönbeli társas helyzetben ki nyer, és ki veszít? A válasz feltehetően a társadalmi változók függvénye szerint keresendő. A pönológia ilyen értelemben élesen fókuszál a társadalmi nemre, az életkorra, az etnikai hovatartozásra, a társadalmi kirekesztettségre és a szegénységre.

Tóth Herta egy sokat idézett kutatási beszámolójában⁶¹ a következőket írja: „A női büntetés-végrehajtási intézetek kis számából adódó egyik fő probléma, hogy a nehéz megközelíthetőség miatt a fogva tartott nők családtagokkal való kapcsolattartása gyakran veszélybe kerül, és ez mind a kalocsai, mind a mélykúti intézet esetében érezhető.” Ebből a kijelentésből úgy tűnik, hogy a fogva tartott nőknek nehezebb sorsuk van, mint a férfiaknak.

„Az idős fogvatartottak együtt vannak elhelyezve a fiatalabbakkal, így általában próbálnak lépést tartani velük, alkalmazkodnak a súrlódások elkerülése végett. A megfelelő odafigyelés nélkül könnyen a fiatalabb rabtársaik szolgájává válhatnak” – véli Májer Péter, 2011-ben végzett rendőrtiszti főiskolás hallgató ki-tűnő szakdolgozatában.⁶² Ez a két mondat körülírja az időskorú fogvatartottak nehéz helyzetét a börtönökben.

A fiatalok fogvatartottak szintén veszélyeztetettek. Két alapvető csoportjuk létezik a veszélyeztetettség szempontjából: a börtönbeli erőszak áldozatai (1), illetve a börtönbeli erőszak elkövetői (2). Az áldozatok az elszenvedett, gyakran rémséges sérelmek (pl. szexuális erőszak) hatására traumatizálódnak, és pszichológiai értelemben elvesztik az integritásukat, alkalmatlanok lesznek a szabad életre. A másik oldalon állók, az elkövetők pedig olyan szerepeket fejlesztenek ki a tetteik hatására, amelyek miatt a későbbi börtönkarrierjük során folyamatos harccal és küzdelemmel kell bizonyítaniuk, hogy megérdemlik a hierarchiában elfoglalt helyüket.

A dániai Herstedvester Intézetben több inuit (korábbi elnevezésük szerint: eszkimó) származású fogvatartottat helyeztek el az egyébként szexuális bűnelkövetők kezelésére létesült épületben. A fogvatartottak nem tudták, hogy mennyi időt kell az intézetben tölteniük, mert a szabadságelvonásuk határozatlan ideig tartott. Mindegyikük sérelmezte, hogy nemcsak a szabadságukat vették el, hanem távol is kell lenniük az otthonuktól, Grönlandtól.⁶³ Ezt a helyzetet kettős büntetésnek élték meg. Az etnikai kisebbségbe való tartozás tehát megváltoztatja a börtönélményt. Érdemes azonban ezen a téren a mindennapi narratívára is hivatkozni, amely szerint a társadalmi többség a börtönben sok esetben kisebbség. Ez is etnikai színezetű probléma a börtönökben. Az *Amerikai história X* című filmben a főhősnek – a kezdetben neonáci nézeteket valló Dereknek –

⁶¹ Tóth Herta: *MIP kutatási eredmények, Magyarország. Rövid összefoglaló*. Budapest, CEU, 2005. 16. old.

⁶² Májer Péter: *Időskorú fogvatartottak. Szakdolgozat*. Budapest, Rendőrtiszti Főiskola, 2011. 34. old.

⁶³ CPT: *Visit report to Denmark*. CPT/Inf (2008) 26. 79. §

Lamont, egy afroamerikai fogvatartott azt mondja a börtönben: „Egy dolgot ne felejts el, itt te vagy a nigger, nem én!”⁶⁴

Ez a téma tehát teljes mértékben megkerülhetetlen, ha a börtönügyi kutatásról felelősségteljesen beszélünk.

14. téma: Társadalmi igazság

A társadalom által termelt javak újraelosztása – jó esetben – az emberek számára megteremti az esélyt a boldogulásra. Emellett a boldoguláshoz szükséges a kiegyensúlyozott hatalomgyakorlás, a társadalmi értelemben sérülékeny emberek gondjainak csökkentése, valamint a bizalom, a biztonság és a társadalmi tolerancia fokozása. Ez a gondolat azt is sugallja, hogy a fenti szempontok szerint el kell ismernünk és tisztelnünk kell a „rosszat tevők” emberi mivoltát is, bárkik is legyenek azok.

Scottnak ez az eszmefuttatása leginkább arra utalhat, hogy a bűnöző életvitelű személyek is emberek, és ők is társadalom részesei. Ezzel a kijelentéssel nehéz vitázni, azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezt a nézetet nagyon nehéz elfogadni, és ha el is tudjuk fogadni, szinte lehetetlen e szerint élni és dolgozni a börtönben. Mindent összegezve: nehéz a börtönörök élete, hiszen ők foglalkoznak a „rosszat tevőkkel” a legközvetlenebb módon.

Scott szerint bármilyen tudományos cikk/tanulmány készül is a pönológia témájában, a fenti 14 téma közül a legtöbb össze fog csengeni az írás tartalmával. Azt is igyekeznek leszögezni, hogy a fenti témák kölcsönösen összefüggnek egymással.

Összegzés, megvitatás

David Gordon Scott témáival kapcsolatban – a fentebb kifejtetteket összefoglalva – a következő kritikák merülhetnek fel:

- Scott nem veszi figyelembe a fontos szociálpszichológiai ismereteket, amelyek nélkül a társas viselkedés nehezen érthető meg. Ez azért lényeges kritikai elem, mert a szociálpszichológia számos esetben bűncselekményekből (pl. Kitty Genovese eset), emberiség elleni bűntettekkel (pl. Stanley Milgram áramütéses kísérlete), vagy csoportnyomásból (Robbers Cave-kísérlet, Solomon Asch kísérlete) indul ki. Ezek az eredmények azért fontosak, mert a társadalmi és pszichés tényezők közé egy újat vezetnek be: a társas befolyásolást.
- Elhatárolódik a gyakorlati megfontolásoktól. Tagadhatatlanul a mindennapi élet következménye, hogy milyen események zajlanak a börtönben. Ezt lehet jogi úton vizsgálni (ügyészség), lehet emberi jogi szempontból (CPT), de lehet antropológiai szempontból is. E folyamatok ismerete és tanulmányozása, amely jelentős pönológiai eredményekkel járt már korábban is, a jövő szempontjából kikerülhetetlen.

⁶⁴ „If your smart though you'll remember one thing. You're the nigger in here. Not me.”

- Scott kijelentései nagyban függenek a brit kultúrától. Ez a kritika főleg a menedzseri szemlélet promotálására, népszerűsítésére vonatkozik. Mivel azonban Scott maga mondja, hogy témái összefüggenek egymással, nem lehet a munkáját úgy értékelni, hogy az akár Európa Tanácsban kritikák nélkül megállná a helyét.
- Szinte következetesen megfelejtkezik a börtönszemélyzet gondjairól, mintha azok függetlenek lennének bármilyen társadalmi változótól.
- Végül: tudomásul kell venni, hogy a pönológia nyelve, és immár a tudomány nyelve is inkább az angol. Ebben a tekintetben az angol nyelven publikálók könnyebb helyzetben vannak, mert értik, amit a többiek írnak, azonban nagyobb a felelősségük is, mert sokkal többen olvassák a műveiket, mint az egyéb nyelveken született írásokat. Scott pönológiája nem annyira univerzális, mint például Sutherland, Goffman vagy akár Woolf idézett tézisei.

A fenti kritikákat ellensúlyozandó, említsük meg azokat az érveket, értékeket, amelyek miatt Scott témái megkerülhetetlenek:

- Az a pönológiai szemlélet, amit a könyvében olvashatunk, széles látókörre utal. Például nemcsak a büntető igazságszolgáltatásra fókuszál, hanem a resztoratívra is, sőt politológiai vizekre is evez, amikor a börtön legitimitását tárgyalja.
- Megállapításai rövidek, lényegre törőek és velősek, ami nagy oktatási tapasztalatra utal. Ezt az attitűdöt használja fel arra, hogy sok esetben remek megállapításait közvetítse. Kifejezetten érdekes és értékes, hogy a biztonsági fejlesztéseket és a rehabilitációt fenomenológiai szinten egy kalap alá veszi: vélekedése szerint mindkettő a büntetés filozófiai igazolásának tekinthető.
- Elméleti megközelítései nagyon alaposak. Főleg a szociológiai és jogelméleti kérdésekben érdemes az általa vázolt témákra támaszkodni.

Meglehetősen kritikusan, ugyanakkor értékeit felmutatva közelítettük meg ebben a cikkben Scott nézeteit. Kérdés, hogy tényleg léteznek-e a fentebb említett 14 ponton kívül további pönológiai csomópontok is? Scott témái rendkívül dinamikusak és frissek, továbbá gondolati szabadságról árulkodnak. Mellesleg Scott úgy műveli a pönológiát, hogy közben él, mint hal a vízben. Jelen cikk szerzőjének az a személyes véleménye, hogy a pönológia eredményeit érdemes lenne átfogó módon szociálpszichológiai szempontból értelmezni, ez azonban majd egy másik tanulmány célkitűzése lehet csak. Ehhez Scott munkássága nélkülözhetetlen kiindulási alap.